

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Кафедра кримінального процесу, криміналістики та експертології
факультет № 6**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни **«Тактика окремих слідчих (розшукових) дій»**
обов'язкових компонент освітньої програми другого (магістерського) рівня
вищої освіти

Галузь знань: 26 *«Цивільна безпека»*

Спеціальність: 262 *«Правоохоронна діяльність»*

за темою:

ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ОКРЕМИХ ВИДІВ ОГЛЯДУ

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 11 від 21 грудня 2023р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол № 12 від 20 грудня
2023р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол № 11 від 20 грудня 2023р.

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету Протокол № 12 від 04.12.2023 р.

Розробник:

Доцент кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 кандидат юридичних наук, доцент Заяць Д.Д.

Рецензенти:

Голова Київського районного суду м. Харкова, доктор юридичних наук, доцент Шаренко С.Л.

Професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор Степанюк Р.Л.

План лекції:

1. Особливості огляду місця події за наявності трупа
2. Особливості огляду місця дорожньо-транспортної пригоди та транспортних засобів
3. Особливості огляду місця заподіяння шкоди навколишньому середовищу
4. Особливості огляду місця пожежі
5. Особливості огляду комп'ютерної техніки, комп'ютерних мереж та електронних носіїв інформації

Література

1. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / [А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярної ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2018. – 384 с. – ISBN 978-966-610-231-0 (Т. 1). URL: <https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6440>
2. Криміналістична техніка, тактика і методика: навчальний посібник / В. В. Копча, Н. В. Копча. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. – 286 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/40899/1/%D0%9A%D0%A0%D0%98%D0%9C%D0%86%D0%9D%D0%90%D0%9B%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%90%20%D0%A2%D0%95%D0%A5%D0%9D%D0%86%D0%9A%D0%90.pdf>

3. Особливості тактики проведення окремих слідчих дій : навч. посіб. / [О. О. Андреев, Д. Д. Заяць, В. В. Колесніков та ін.] ; за заг. ред. Д. Д. Заяця ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2011. – 184 с. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/nav4_lit/P4060137.pdf

Текст лекції

1. Особливості огляду місця події за наявності трупа

Огляд трупа проводиться відповідно до правил, передбачених кримінально-процесуальним законодавством (ст. 238 КПК України), і тактичних рекомендацій, розроблених в криміналістиці та судовій медицині.

Якщо при розслідуванні кримінальних правопорушень був виявлений труп, то під час огляду місця події, але до його проведення, необхідно залучати таких спеціалістів:

1) судово-медичного експерта, до завдань якого входить безпосередній огляд трупа, встановлення кількості і характеру тілесних ушкоджень, виявлення та вилучення наявних на місці події біологічних об'єктів: крові, слини, волосся, сечі. При огляді трупа судово-медичним експертом встановлюються всі наявні ушкодження, сліди крові, наявність у тілі сторонніх предметів тощо. Ці предмети в обов'язковому порядку вилучаються з метою наступного виявлення слідів, що належать злочинцеві.

2) експерта-криміналіста, до завдань якого входить виявлення, фіксація та вилучення слідів трасологічного характеру біля трупа і на ньому (слідів рук, ніг, транспортних засобів, волочіння тощо), а також виконання всіх дій, пов'язаних з фото- і відеофіксацією ходу і результатів огляду трупа.

Після прибуття на місце події судовий медик установлює ознаки, що свідчать про настання смерті. Якщо є хоча б найменші шанси на порятунок потерпілого, то його негайно евакуюють в найближчу лікувальну установу.

До особливостей огляду трупа при вчиненні вбивств, належать:

1. Точна фіксація пози трупа.
2. Точна фіксація стану одягу трупа.
3. Дії після вчинення злочину.

В обов'язковому порядку оглядається рослинний покрив у ложі трупа, за необхідності вилучаються зразки рослин і ґрунту. Якщо на трупі є личинки, то вони вилучаються для подальшого проведення ентомологічної експертизи, що допоможе встановити час настання смерті.

На завершальному етапі огляду трупа велике значення має фіксація та дактилоскопіювання трупа. Фотографування трупа також має важливе доказове значення. Оглядові та орієнтуючі фотознімки робляться з якомога більшої кількості ракурсів. Вузлові та детальні фотознімки повною мірою повинні відображати позу трупа, його зовнішній вигляд, всі наявні на ньому тілесні ушкодження, стан одягу, розташування стосовно навколишніх об'єктів, а також зовнішній вигляд і локалізацію всіх виявлених на місці події предметів і слідів, що становлять інтерес для слідства. Бажано здійснювати за допомогою цифрової техніки.

З урахуванням необхідності проведення заходів щодо ідентифікації особи трупа, його зовнішність описується за методом словесного портрета. До завдань спеціаліста також входить обов'язкове дактилоскопіювання невпізаного трупа.

2. Особливості огляду місця дорожньо-транспортної події

При вчиненні дорожньо-транспортної пригоди, огляд місця події необхідно проводити невідкладно, тому що вплив різних обставин (потік транспорту, пішоходів, атмосферні умови та ін.) може призвести до втрати, пошкодження слідів та зміни обстановки. В окремих випадках, (коли, наприклад, необхідний розшук автотранспорту та його водія), від швидкого та якісного огляду залежить успіх подальшого розшуку.

Огляд місця події у справах про ДТП є обов'язковим у тих випадках коли ДТП має ознаки злочинів, передбачених ст.ст. 286, 287, 288, 291 КК України, а саме коли:

- в учасників ДТП наявні середньої тяжкості або тяжкі тілесних ушкодження;
- ДТП спричинило загибель хоча б однієї людини.

Основними завданнями огляду місця ДТП є:

1. вивчення і закріплення матеріальної обстановки місця ДТП з метою з'ясування характеру й обставин події, що сталася;
2. фіксація дорожньої обстановки та взаєморозташування транспортних засобів та інших учасників ДТП;
3. виявлення і фіксація слідів ДТП;
4. виявлення, фіксація та вилучення речовин і предметів, здатних бути речовими доказами у провадженні;
5. збір даних, які характеризують дорожню обстановку та інші обставини, в яких відбулося ДТП;
6. одержання вихідної інформації для висування загальних і окремих версій про причину ДТП та особу яка винна у її вчиненні;
7. одержання даних для організації розшуку транспортного засобу й злочинця, що переховується, та проведення інших оперативно-розшукових заходів, слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій.

Основними об'єктами огляду під час розслідування ДТП є: ділянка проїжджої частини дороги (вулиці), де відбулася подія; навколишня територія, на якій збереглися сліди і предмети, що мають значення для провадження; труп і одяг потерпілого; сліди транспортних засобів; різні предмети, що відносяться до події, осколки фарного скла, частинки фарби, змашувальні матеріали, уламки деталей автомобілів, предмети, що випали з автомобіля у момент ДТП, тощо.

Виходячи із загальних положень криміналістичної тактики, огляд місця події підрозділяється на три етапи: – підготовчий, робочий і заключний.

Підготовчий етап огляду місця події у свою чергу підрозділяється на дві стадії. Перша стадія починається з моменту одержання повідомлення про ДТП. На цій стадії відбувається первісний аналіз інформації, що надійшла, з метою визначення складу слідчо-оперативної групи, вибору і підготовки техніко-криміналістичних засобів, вибору фахівців, яких доцільно залучити для участі в огляді місця події, вживання заходів до запобігання чи ослаблення дії шкідливих наслідків злочину, а також відновлення безпечного дорожнього руху.

Огляд місця події необхідно проводити слідчо-оперативною групою, до складу якої слід залучити наступних осіб:

1. У випадках коли постраждали люди: слідчий; начальник слідчого відділу (відділення), якщо при ДТП загинуло дві і більше особи; судово-медичного експерта (якщо загинули люди).

2. У випадках коли водій зник, до складу групи додатково включити: співробітників уповноваженого оперативного підрозділу.

Крім того для участі в огляді місця ДТП доцільно залучити експерта криміналіста, але і більш вузьких фахівців криміналістичних підрозділів: спеціалістів фізико-хімічної лабораторії – для виявлення й вилучення мікрочастин; спеціаліста-автотехніка – для огляду місця ДТП і слідів автотранспортних засобів; пожежно-технічного спеціаліста та інших спеціалістів для виявлення й фіксації відповідних об'єктів в залежності від обставин ДТП.

Друга стадія підготовчого етапу огляду починається з моменту прибуття слідчо-оперативної групи на місце події. На цій стадії вживаються заходи для надання медичної допомоги потерпілим, якщо це потрібно, відновлення безпечного дорожнього руху, затримання водіїв та транспорту, які брали участь у події, вилучаються посвідчення на право керування транспортом і ключі від замка живлення; визначаються межі огляду, забезпечується охорона місця події, видаляються сторонні особи. Під час попереднього вивчення обстановки ДТП, насамперед необхідно встановити: час, місце, обставини події, вид,

державний номер та належність автотранспорту, причетного до пригоди; наявність потерпілих, стан їх здоров'я, де вони перебувають у даний час; установчі дані водія, заявника та свідків; якщо водій з місця пригоди зник, напрямок його втечі та прикмети водія чи транспортного засобу. Викликати на місце пригоди швидку медичну допомогу (якщо є потерпілі) та підрозділи ДСНС (у разі загрози або виникнення пожежі, блокування людей в транспортному засобі).

Крім того, у ситуації, коли водій зник із місця пригоди, під час якої постраждали або загинули люди, необхідно: ввести в дію план "Перехоплення"; орієнтувати про подію, номер, марку та тип транспорту, його прикмети та прикмети водія.

У тих випадках, коли неможливо зберегти обстановку місця події й сліди у незмінному стані до закінчення огляду, слід зробити відмітки на дорозі (крейдою, фарбою чи іншим відносно стійким барвником): з метою фіксації місця розташування транспортних засобів; тіла загиблого; слідів транспортних засобів; зони осипання, скла; розташування предметів, які були у постраждалого, чи відділилися від транспортного засобу. При несприятливих погодних умовах ужити заходів до збереження слідів та речових доказів до проведення фіксації їх місця розташування. У тих випадках, коли у водія виявлено ознаки сп'яніння, слід негайно провести його освідчування.

Робочий етап огляду поділяється на дві стадії: загальну і детальну. На цьому етапі проводиться фіксація обстановки дорожньо-транспортної події, яка склалася на момент прибуття слідчо-оперативної групи.

На загальній стадії робочого етапу огляду проводять загальний огляд території, місця ДТП, предметів, які там знаходяться. Вивчають і закріплюють: матеріальну обстановку, вузлові місця, де є сліди і предмети, що можуть бути речовими доказами; встановлюють і фіксують розташування транспортних засобів та інших об'єктів на місцевості; оглядають проїзну частину та автомобілі. Проводять необхідні виміри, складають плани, схеми, вивчають і фіксують взаємне розташування об'єктів тощо. На цій стадії проводиться

орієнтуюча, оглядова та вузлова фотозйомка. На початковому етапі огляду велике значення має фіксація обстановки місця події в цілому, застосовуючи статичні прийоми огляду, у процесі яких установлюється зв'язок між слідами злочину, що дозволяє уявити картину події, що сталася та висунути версії щодо механізму ДТП.

Огляд ділянки місцевості, на якому сталося ДТП, слід починати з загального огляду під час якого слід з'ясувати загальну характеристику події (наїзд, зіткнення тощо), характер дороги (пряма дорога, поворот, закруглення, розвилка, перехрестя), профіль (горизонтальна дорога, спуск, підйом), тип дорожнього покриття (асфальт, бруківка, ґрунтова дорога) та його стан (сухий, вологий, забруднений, засніжений, ожеледь), , предмети, які оточують дорогу (будівлі, дерева, стовпи, огорожі, канави, мости тощо.), чи є дефекти проїзної частини (вибоїни, ремонт шляху, огорожі), ширину проїзної частини; наявність розмітки; кількість смуг для руху в кожную сторону; наявність тротуарів, пішохідних переходів, дорожніх знаків, узбіч, тротуарів, газонів та ін., погодні умови (ясно, дощ, туман, снігопад, завірюха), видимість попереду (у метрах). Якщо подія трапилася в нічний час, – ступінь освітленості шляху (електричні ліхтарі, світло, падаюче з вікон будинків, не освітлено). Фіксуються розташування транспортних засобів на місці ДТП, сліди і інші об'єкти щодо елементів дороги, а також інших постійних орієнтирів.

Під час загального огляду слід також зафіксувати де саме відбулася ДТП найменування населеного пункту, вулиці, номер будинку навпроти якого сталася подія. У тих випадках, коли дорожньо-транспортна подія відбулася на шосе або на будь-якій дорозі поза межами населеного пункту, місце події фіксують відносно кілометрових стовпів.

Всі виявлені на місці події речові докази повинні бути сфотографовані, детально перераховані і описані в протоколі огляду із вказівкою точного місця їх виявлення і розташування по відношенню до автомобіля, трупа і нерухомих орієнтирів (стовп, дерево, кут огорожі, кут будівлі і т. п.). Місця виявлення цих предметів повинні бути позначені також в плані-схемі місця події.

Особливості огляду трупа на місці ДТП. До того як приступити до безпосереднього огляду трупа, слід особливо ретельно, не міняючи пози трупа і не торкаючись до нього, зафіксувати його місцезнаходження на місцевості по відношенню до проїзної частини, транспортного засобу, а також предметів навколишньої обстановки. Слід провести ретельні вимірювання від трупа до коліс автомобіля або їх слідів. Ці вимірювання повинні бути проведені від ніг трупа, голови та середини тулуба. Потім у протоколі огляду фіксується, в яку сторону повернута голова і ноги трупа і його поза (руки розкриті або притиснуті, ноги випрямлені або зігнуті в колінах, тощо).

Встановлення положення трупа має значення для відновлення картини події. Якщо, наприклад, при наїзді труп виявлений перед початком слідів гальмування, то ця обставина є підставою для висунення версії, що потерпілий був збитий транспортним засобом ще до початку гальмування.

При виявленні трупа на місці події необхідно встановити наявність, характер і розташування видимих тілесних ушкоджень та інших слідів ДТП. З цією метою труп спочатку оглядається в тому положенні, в якому його було виявлено, не допускаючи переміщень.

Подальший огляд трупа проводиться в тому положенні в якому його було виявлено зверху вниз. Тобто, якщо труп лежить на спині, то спочатку оглядається голова, потім грудна клітка, черевна частина, руки і ноги. Трупні плями описуються за кольором, формою і місцем їх розташування.

Особливості огляду транспортних засобів. Ретельному огляду підлягають транспортні засоби учасників ДТП. Їх огляд має велике значення для встановлення причин, умов, обставин і динаміки вчинення ДТП. Зокрема, огляд дозволяє відновити позу потерпілого при наїзді, визначити частини автомобіля, якими було завдано удар.

На загальній стадії огляду слід визначити місце розташування транспортного засобу по відношенню до проїзної частини, інших транспортних засобів та предметів дорожньої обстановки, з'ясувати марку та модель транспортного засобу, номер шасі, двигуна, державний номерний знак,

власника транспорту, особисті дані водія. , а також кількість пасажирів, характер вантажу, його розміщення, вага і спосіб кріплення.

Детальний огляд здійснюється з метою виявлення, фіксація і вилучення слідів та інших речових доказів, а також визначення технічного стану транспортного засобу. Приступаючи до детального огляду, слідчий залежно від характеру події повинен передбачати, утворення яких слідів можливе на окремих деталях.

Передня частина оглядається від низу до верху, починаючи з найбільш виступаючих елементів. Бокові частини вивчаються від передньої до задньої частини. Задня частина оглядається також, як і передня. Дах і нижня частина кузова оглядаються спереду назад. З метою забезпечення ефективності огляду транспортного засобу доцільно розділити на декілька ділянок: передня частина (передній бампер, облицювання радіатора, підфарники, фари, передня частина крил, капот, лобове скло, передні стійки кузова, передня частина кузова); права бокова сторона (переднє крило, переднє колесо, дзеркало бокового виду, кронштейн, антени радіоприймача, передні двері, середня стійка кузова, задні двері, задня стійка кузова, заднє крило, заднє колесо); ліва бокова сторона (оглядається як права бокова сторона); задня частина (задній бампер, габаритні ліхтарі, кришка багажника, заднє скло); дах кузова; нижня частина.

Після огляду та фіксації слідів, які утворилися в наслідок ДТП переходять до дослідження технічного стану транспортного засобу. Дослідженню піддаються різні системи управління. Спочатку здійснюється перевірка систем в стані спокою, а потім в русі.

3. Особливості огляду місця заподіяння шкоди навколишньому середовищу

Огляд місця події має місце при розслідуванні більшості екологічних злочинів. Насамперед, незаконного корисливого вилучення об'єктів тваринного, рослинного світу, корисних копалин; забруднення атмосферного

повітря, водних об'єктів, земель тощо. Специфіка розслідування злочинів, пов'язаних із порушенням правил охорони навколишнього природного середовища полягає в тому, що може бути не одне, а декілька місць події.

При розслідуванні забруднення атмосферного повітря, водних об'єктів слідчий має проводити огляд місця події, тобто місця, де були виявлені наслідки забруднення, і місця, де знаходиться безпосереднє джерело забруднення. У зв'язку з цим *до основних об'єктів, що підлягають слідчому огляду відносять:*

- ділянки, що зазнали забруднення (водойми, ріки, їхні береги, прилегла територія);
- об'єкти, що були приведені в непридатність внаслідок забруднення поверхневих або підземних вод, водоносних горизонтів;
- очисні споруди, відстійники, водостоки;
- промислова територія (разом із приміщеннями);
- технічна документація, інші документи;
- місця поховання шкідливих речовин;
- транспортні засоби, призначені для вивозу промислових відходів, тощо.

Зазначимо, що така класифікація об'єктів слідчого огляду характерна для злочинного забруднення об'єктів природи.

Огляд місця події поділяється на підготовчий, робочий та завершальний етапи. Тактика огляду місця події при розслідуванні екологічних злочинів підпорядковується загальним правилам огляду, але має свої особливості, зумовлені видом, способом вчинення злочину.

Зокрема, слідчий, залежно від виду екологічного злочину, може проводити не один, а кілька оглядів місця події. Так, при розслідуванні забруднень водойм слідчий оглядає місце події, місце поширення забруднення, місце виявлення наслідків.

Основним завданням підготовчого етапу є інформаційно-тактичне і матеріально-технічне забезпечення виїзду на місце події. Слідчому необхідно одержати найбільш повну інформацію про подію і умови, в яких необхідно

буде працювати. Так, при злочинних забрудненнях атмосферного повітря та водойм слідчому огляду підлягає велика територія, наслідки забруднення можуть швидко зникати під впливом природних умов або внаслідок умисного знищення зацікавленими особами.

Особливість слідчого огляду місця події екологічних злочинів полягає також у тому, що він вимагає використання спеціальних знань. Так, при розслідуванні забруднення атмосферного повітря, слідчий до огляду місця події залучає спеціалістів, котрі допоможуть йому визначити місце газопилових викидів, межі санітарно-захисної зони та межі території, на якій осіли забруднюючі речовини. В якості спеціалістів слідчий, залежно від виду екологічного злочину та слідчої ситуації, залучає егерів, лісників, маркшейдерів (фахівців в галузі геології), працівників Державної екологічної інспекції, працівників санітарно-епідеміологічної служби (при забрудненні атмосферного повітря), технологів (якщо огляду підлягають технологічні установки), хіміків (якщо був витік хімікатів), іхтіологів (коли дослідженню підлягає риба), ветеринарів (якщо огляду підлягають тварини), водолазів (коли огляду підлягають водні об'єкти), дозиметристів (якщо сталося радіоактивне забруднення), та інших.

Робочий етап огляду місця події складається із загального і детального огляду. Загальний огляд починається з визначення його меж, вирішення питання про спосіб огляду. Слідчому необхідно встановити, які об'єкти знаходяться на місці події, визначити їх взаємне розташування та взаємозв'язок з іншими елементами обстановки. Він повинен ретельно вивчити сліди екологічних злочинів та їх наслідки, а потім перейти від загального огляду до детального огляду.

При огляді місця незаконного видобування корисних копалин слідчому необхідно дотримуватись таких рекомендацій. Перш за все, слідчому доцільно розпочати огляд місця події з ділянки, на якій проводиться незаконне видобування корисних копалин, техніки та інших знарядь, за допомогою яких здійснювалося видобування. При огляді місця незаконного видобування

корисних копалин слідчому доцільно застосовувати *фронтальний метод*, оскільки, як правило, місце події характеризується великою кількістю та розосередженістю слідів і речових доказів. Для огляду місця події можуть бути обрані й інші методи огляду (концентричний, ексцентричний або комбіновані – залежно від ситуації огляду).

При огляді місця події злочинних забруднень об'єктів природи визначаються центральний та периферійний вузли місця забруднення. Центральний вузол – це ділянка території (акваторії), де відбулася основна подія (наприклад, залповий викид) і де можна виявити її характерні наслідки. Тому слідчий може залучити фахівців (екологів, іхтіологів, технологів тощо) і за їх участю ретельно оглянути джерела забруднення, а потім – прилеглу територію. Периферійний вузол може включати певні ділянки забрудненої землі чи водної поверхні. Його огляд дозволить слідчому за допомогою фахівців зробити висновок про розмір збитків і шкоди, яка може бути заподіяна здоров'ю людей, сільському господарству, рибним запасам тощо. Центральний вузол підлягає суцільному огляду, а периферійний – вибіркового. Якщо джерело забруднення виявити не вдається, огляд доцільно почати з дослідження периферійних ділянок.

Коли джерело забруднення виявляється стаціонарним, то місцем злочинних діянь буде конкретне підприємство, підрозділ, ділянка, а якщо пересувним, то таким місцем буде будь-яка інша територія, на якій здійснювалася допоміжна виробнича діяльність (транспортування, зберігання добрив, отрутохімікатів тощо). У ході огляду пересувного джерела забруднення слідчому необхідно встановити і зафіксувати вид пересувного джерела (судно, баржа, автомашина, залізничний вагон, платформа тощо), його номерний знак; обстежити всі зовнішні і внутрішні поверхні пересувного об'єкта.

При цьому підлягають виявленню, а потім фіксуються у протоколі слідчого огляду наявні нашарування, залишки забруднюючих речовин, а також їх сліди у вигляді бризок, крапель із зазначенням локалізації, структура (тверді монолітні, в'язкі, рідкі і т.д.), забарвлення і запах. При виявленні на

пересувному об'єкті забруднюючих речовин слідчому або спеціалісту доцільно відбирати їх зразки.

Слідчому при огляді місця події необхідно встановити і зафіксувати наслідки забруднення, тобто: наявність загиблої риби, тварин, птиці, знищення або пошкодження лісових насаджень, посівів тощо. Вони можуть бути виявлені відразу або через деякий проміжок часу. У ситуації, коли наслідки забруднення не були виявлені при огляді місця події, слідчому доцільно провести повторний огляд. При цьому треба враховувати, що територія події при повторному огляді може бути значно розширеною у зв'язку з виявленням нових ділянок забруднення. При повторному огляді слідчий за участю спеціаліста встановлює ознаки, характерні для забруднення: наліт сторонніх речовин на стеблах, листках, ґрунті, інтенсивність забруднення (суцільне забруднення, густі або рідкі, великі або малі плями), консистенція (рідка, густа, тверда монолітна, порошкоподібна маса), ступінь прозорості води, температура, наявність забруднюючих речовин тощо.

4. Особливості огляду місця пожежі

Місце пожежі є першим, а іноді і єдиним джерелом одержання речових доказів і слідів, за якими встановлюється і викривається злочинець. Якісне проведення огляду місця пожежі й інших початкових слідчих дій дають можливість правильно вирішити питання, пов'язані з висуванням обґрунтованих версій і визначенням напрямків розслідування у кримінальному провадженні.

Метою огляду місця пожежі є:

1. Виявлення слідів злочину й інших речових доказів;
2. З'ясування обстановки злочину й інших обставин, які мають значення для провадження.

Основними завданнями огляду місця пожежі є:

- а) вивчення і закріплення матеріальної обстановки місця пожежі з метою

з'ясування характеру й обставин події, що сталася;

б) виявлення, фіксація ознак осередку пожежі;

в) виявлення і фіксація слідів злочинця;

г) виявлення, фіксація та вилучення речовин і предметів, здатних бути речовими доказами у провадженні;

д) збір даних, які характеризують обстановку виникнення і розвитку пожежі, обставини його виявлення і гасіння;

є) одержання вихідної інформації для висування загальних і окремих версій про причину пожежі й особу злочинця;

ж) одержання даних для організації розшуку злочинця «за гарячими слідами».

Виходячи із загальних положень криміналістичної тактики, огляд місця події підрозділяється на три етапи: – підготовчий, робочий і заключний.

Підготовчий етап огляду місця події у свою чергу поділяється на дві стадії. Перша стадія починається з моменту одержання повідомлення про подію. На цій стадії відбувається первісний аналіз інформації, що надійшла, з метою визначення складу слідчо-оперативної групи, вибору і підготовки техніко-криміналістичних засобів, вибору фахівців, яких доцільно залучити для участі в огляді місця події, вживання заходів до запобігання чи ослаблення дії шкідливих наслідків злочину.

Дослідження обстановки місця події, у провадженнях щодо пожеж, відноситься до числа найскладніших. Тому, огляд місця пожежі необхідно проводити слідчо-оперативною групою, до складу якої повинні входити слідчий, котрий спеціалізується на розслідуванні злочинів, пов'язаних з пожежами, співробітники ДСНС.

До складу слідчо-оперативної групи, слід залучити:

- на пожежі за наявності ознак підпалу, з великими та особливо великими матеріальними збитками, загибеллю чи травмуванням людей – експертів-криміналістів, судово-медичних експертів;

- на пожежі, де необхідна охорона громадського порядку або створюється загроза безпеці руху, крім працівників указаних служб, слід залучати співробітники Національної поліції. За необхідності до складу слідчо-оперативної групи залучаються інспектор-кінолог.

Друга стадія підготовчого етапу огляду починається з моменту прибуття слідчо-оперативної групи на місце події. На цій стадії вживаються заходи для надання медичної допомоги потерпілим, якщо це потрібно, забезпечення охорони місця події. Виходячи з місцевих особливостей, остаточно вирішується питання про учасників огляду, залучаються поняті. Збирається початкова інформація від очевидців виникнення, розвитку та ліквідації горіння, визначаються межі огляду, спосіб і послідовність його проведення.

Під час попереднього вивчення особливостей об'єкту пожежі, насамперед, необхідно встановити: місце розташування, найменування і призначення об'єкта, на якому сталася пожежа; пожежно-технічну характеристику, конструктивно-планувальні рішення й інші особливості об'єкта (ступінь вогнестійкості, поверховість, наявність систем опалення, вентиляції, енергопостачання, і т.п.); особливості технологічного процесу (розміщення технологічного устаткування, характер і умови зберігання речовин і матеріалів); протипожежний стан об'єкта; наявність охорони, систем виявлення і гасіння пожежі їх працездатність. Уся ця інформація повинна бути зафіксована в протоколі огляду місця події.

Робочий етап огляду поділяється на дві стадії: загальну і детальну. На цьому етапі учасники слідчо-оперативної групи відповідними методами з використанням необхідних прийомів і засобів збирають інформацію про кожен елемент криміналістичної структури пожежі, що сталася.

На загальній стадії робочого етапу огляду проводять загальний огляд території, місця пожежі, предметів, які там знаходяться. Вивчають і закріплюють: матеріальну обстановку, вузлові місця, де є сліди і предмети, що можуть бути речовими доказами; встановлюють і фіксують ознаки осередку пожежі; виявляють ступінь впливу вогню на будівельні конструкції,

технологічне устаткування і предмети навколишнього середовища; оглядають системи опалення, вентиляції, електро- і газопостачання. Проводять необхідні виміри, складають плани, схеми, вивчають і фіксують взаємне розташування предметів і т.п. На цій стадії проводиться орієнтуюча, оглядова та вузлова фотозйомка. На початковому етапі огляду велике значення має вивчення обстановки місця події в цілому з застосуванням статичних прийомів огляду, у процесі чого установлюється зв'язок між слідами злочину, який дозволяє уявити картину події, що сталася.

Одним з основних завдань розслідування пожеж є встановлення причини виникнення пожежі, а це, у більшості випадків, можливо тільки тоді, коли правильно встановлено осередок пожежі.

Знання закономірностей процесу горіння і розвитку пожежі дозволить відшукати сліди, які характеризують шляхи і напрямки поширення вогню. Так, наприклад, відомо, що вогонь найінтенсивніше поширюється вгору, вбік отворів (приблизно в 8-10 разів швидше, ніж по горизонталі), повільно по горизонталі і дуже повільно вниз (приблизно в два рази повільніше, ніж по горизонталі). Цьому сприяють висхідні потоки продуктів горіння, що, конденсуючись на конструкціях, викликають закопчування. При цьому сліди горіння досить часто набувають форми трикутника, вершина якого спрямована вниз убік осередку пожежі, що обумовлює утворення осередкового конусу.

За слідами, які характеризують направленість поширення вогню, можна виявити осередок пожежі. Як правило, він знаходиться в місцях найбільшого вигорання горючих конструкцій і в місцях найбільшої деформації негорючих конструкцій. При цьому необхідно пам'ятати, що поширення вогню можливе по пустотах перекриттів, перегородок та інших конструкцій, тобто прихованими шляхами в цьому випадку ознаки осередку пожежі можуть з'явитися не в місці початкового виникнення горіння, а в інших місцях, це є однією з причин утворення вторинних осередків пожежі. У таких випадках необхідно ретельно вивчити всі обставини, що стосуються виникнення і розвитку пожежі, зіставити дані, отримані в ході огляду, з показаннями

очевидців виникнення і гасіння пожежі. У таких випадках буде досить корисною інформація отримана від пожежних, котрі брали участь у гасінні.

Вторинні осередки пожежі можуть бути обумовлені особливостями процесів горіння: у результаті іскроутворення при короткому замиканні, при переносі електричної напруги на які-небудь конструкції та установки; у результаті переносу палаючих предметів конвективними потоками, передачі тепла променистою енергією тощо, але разом з тим слід пам'ятати, що нерідко вони можуть свідчити про підпал.

Після фіксації загальної обстановки місця події, проведення необхідних вимірів, складання планів і схем слід перейти до другої – *детальної стадії*.

На цій стадії проводиться детальний огляд предметів, окремих вузлів устаткування й інших об'єктів, що виявлені на загальній стадії огляду і можуть бути речовими доказами у провадженні. На цій стадії допускаються будь-які перестановки, зміни розташування окремих предметів та інші дії необхідні для повного і всебічного вивчення всіх її складових частин, а також окремих предметів. Детальний огляд може супроводжуватися розкриттям і розбиранням конструкцій, розкопкою пожежного сміття. На цій стадії проводиться вузлова і детальна фотозйомка слідів пожежі та предметів, які можуть бути речовими доказами у провадженні.

На другій стадії робочого етапу огляду місця події ретельному огляду підлягають електроустановки. Під час огляду електроустановок слід керуватися принциповими і виконавчими схемами, а за їх відсутності огляд проводиться уздовж трас проводів і кабелів, причому, насамперед, оглядаються розподільні пристрої, групові щитки освітлення і силові зборки, плавкі запобіжники й автоматичні вимикачі, як найбільш інформативні елементи електромережі. Далі оглядаються електроприймачі (нагрівальні пристрої, освітлювальні прилади, електродвигуни та ін.) та кабельні вироби, а також пристосування захисного заземлення корпусів електротехнічних пристроїв, що розташовані в зоні осередку пожежі.

При огляді електромережі та її елементів необхідно звернути увагу на тип і пристрій засобів електрозахисту, їх справність і положення («включено» чи «виключено»), стан контактів; загальний стан електропроводки, наявність розривів, оплавлень проводів та ізоляції; стан окремих пристроїв споживаючих електроенергію; оглянути і перевірити надійність пристроїв захисного заземлення і «занулення».

При цьому необхідно враховувати, що детальному огляду підлягають не тільки місця розривів і оплавлень, але й неушкоджені ділянки електропроводки, звертається увага на стан ізоляції – чи немає зміни кольору, здуттів, оплавлень.

При вилученні й упакуванні електропроводів зі слідами оплавлень слід пам'ятати, що вони вилучаються разом з неушкодженими ділянками довжиною не менш 50 см., якщо електропроводка виконана в трубах, металорукавах і т.п. вони також вилучаються. Електропроводи не можна згинати, скручувати, піддавати різким ударам. Тому що з поверхні проводу може бути втрачена плівкоутворювальна окалина, що утворилася в процесі пожежі і несе доказову інформацію.

Особливе значення має виявлення, фіксація і вилучення слідів легкозаймистих (ЛЗР) і палих рідин (ПР), що можуть зберегтися на різних предметах, у попелі, вугіллі, на підлозі і стінах приміщень. Однією з характерних ознак горіння горючих рідин є ділянки з чітко враженими межами зони горіння, утворення глибоких прогарів у тріщинах і щілинах.

Сліди ЛЗР і ПР можна виявити за допомогою ультрафіолетового освітлювача. При виявленні слідів легкозаймистих чи палих рідин у виді крапель їх відбирають ватяним (марлевым) тампоном чи шприцом і герметично упаковують. При виявленні слідів ЛЗР і ПР на об'єктах-носіях таких, як деревина, їх вилучають з об'єктом-носієм, а якщо вони громіздкі, роблять спили, зрізи. Ґрунт зі слідами ЛЗР і ПР викопується за допомогою ножа чи лопати. При цьому необхідно герметично упакувати вилучені об'єкти окремо один від одного, крім того варто вилучити контрольні зразки з ділянок, що розташовані поруч з виявленими слідами.

У разі виявлення на місці пожежі трупу, особливу увагу необхідно звертати на місце його розташування і позу. Інформація про місцезнаходження і позу трупа може бути підставою для висування версії про те, чи жива людина піддавалася впливу небезпечних факторів пожежі. Якщо труп лежить обличчям униз, ніби прикриваючи руками, або ж на шляхах евакуації, біля евакуаційних виходів і віконних отворів, то це характерно для тих випадків, коли впливу полум'я піддавалася жива людина. Трупи дітей, а іноді й дорослих можуть бути виявлені в затишних місцях під ліжком, у шафі це також може свідчити про те, що впливу небезпечних факторів пожежі піддавалася жива людина.

Свідченням про те, що впливу небезпечних факторів пожежі піддавалася жива людина можуть бути опіки порожнини рота і гортані, які утворюються під час вдихання гарячого повітря, крім того, спостерігається наявність кіптяви в отворах носа і ротової порожнини. При огляді обличчя трупа необхідно звернути увагу на наявність кіптяви і слідів опіку на вершинах і в глибині шкірних складок, зокрема в зовнішніх кутах очей, на чолі. У разі виявлення такого роду слідів тільки на вершинах шкірних складок може свідчити про зажмурювання очей в момент впливу полум'я, тобто про прижиттєве перебування людини в зоні пожежі.

Під час впливу на труп високої температури відбувається випаровування вологи, та настає так зване «теплове задубіння» тіло стає менше з висоти й об'єму, здобуває форму, що нагадує позу «боксера». Така поза характерна для будь-якого трупа, що тривалий час піддавався дії небезпечних факторів пожежі незалежно від причини смерті.

На третій – заключній стадії огляду місця пожежі, у відповідності зі ст. 237 КПК і з дотриманням вимог ст. 105 КПК складається протокол огляду місця події.

5. Особливості огляду комп'ютерної техніки, комп'ютерних мереж та електронних носіїв інформації

На початковому етапі розслідування злочинів пов'язаних з використанням комп'ютерів, систем і комп'ютерних мереж основною задачею слідчого є встановлення всіх джерел доказової інформації та осіб, що вчинили такий злочин. Від того, як слідчий справиться з цими завданнями, залежить подальший етап розслідування та результати провадження взагалі.

При підготовці до проведення слідчої дії у провадженнях про комп'ютерні злочини, слідчий обов'язково повинен використовувати спеціальні знання спеціаліста з комп'ютерних технологій для:

- консультування з питань визначення комп'ютерної специфіки слідчої дії, визначення її окремих цілей, способу і прийомів їх досягнення;

- надання допомоги в підборі понять, що відповідають певним вимогам.

На підготовчому етапі слідчої дії слідчий повинен проінструктувати спеціаліста щодо суті слідчої дії, що готується, її окремих завдань, правилах поведінки на місці проведення слідчої дії, та доручити йому перевірити готовність спеціальних засобів, що будуть застосовуватись при збиранні слідів. Оскільки при проведенні більшості слідчих дій слідство отримує доступ до інформації, яка часто відноситься до відомостей з обмеженим доступом, зокрема, персональних, то слід окремо попередити спеціаліста про недопустимість розголошення відомостей, що стали йому відомі в ході слідчої дії.

Перед тим, як безпосередньо приступити до огляду, слідчий знайомить спеціаліста з поясненнями або протоколами допитів, вилученою документацією та її копіями. Складається і обговорюється план проведення огляду (як безпечно для збереження комп'ютерної інформації увійти до приміщення, відключити комп'ютери від мережі, припинити їх роботу тощо). Спеціаліст, зі своєї сторони, виходячи з поставлених перед ним задач та інформації про комп'ютерну систему, може дати рекомендації слідчому з приводу особливостей проведення слідчої дії.

Після прибуття на місце проведення слідчої дії слідчий повинен вжити попереджувальних заходів, які забезпечують цілісність інформації на комп'ютерному носії:

- захистити і узяти під охорону площу, на якій знаходяться засоби комп'ютерної техніки;
- віддалити людей від обладнання та від джерел живлення;
- визначити стан комп'ютерної техніки. При цьому слід врахувати, що деякі екранні заставки створюють враження, що комп'ютер вимкнений. Системний блок і монітор мають індикатори, по яких можна визначити, що комп'ютер включений. При цьому слід бути обережним – деякі портативні ЕОМ включаються при піднятті кришки;
- переконатися, що ні за яких обставин вимкнений комп'ютер не буде включений.

Безпосередньо на робочому етапі проведення слідчої дії спеціаліст надає допомогу слідчому:

- у виявленні засобів комп'ютерної техніки, її окремих компонентів, документації, інших об'єктів, які можуть містити сліди неправомірних дій;
- у коректному (з точки зору збереження слідів злочину) відключенні засобів комп'ютерної техніки від енергопостачання;
- в описі засобів комп'ютерної техніки, її окремих компонентів і документації, що вилучаються;
- при вирішенні питання визначення складу комплекту комп'ютерної техніки або окремих її компонентів, що підлягають вилученню або ізолюванню від вільного доступу;
- в підготовці засобів комп'ютерної техніки до транспортування (їх упакувці, опечатуванні).

У залежності від відомостей, що були отримані до проведення слідчої дії, а також після прибуття на місце, виникають певні слідчі ситуації, що потребують відповідних дій.

Розглянемо окремі слідчі ситуації, що стосуються стану комп'ютерних засобів на місці події та вимагають використання спеціальних знань для їх розв'язання.

Слідчі ситуації, що виникають при проведенні огляду місця події, можна класифікувати за наступними підставами¹.

Ситуація 1. Відношення власника комп'ютерної інформації до результатів пошуку електронних слідів злочину. Вказана підстава важлива з погляду наявності або відсутності протидії пошуку комп'ютерної інформації.

1.1. Комп'ютерний засіб представлений власником комп'ютерної інформації зацікавленим в пошуку слідів злочину.

1.2. Комп'ютерний засіб виявлений на місці проведення слідчої дії у власника (користувача), який незацікавлений у виявленні слідів злочину.

Ситуація 2. Енергетичний стан комп'ютера.

2.1. Комп'ютерний засіб вимкнений.

2.2. Комп'ютерний засіб увімкнутий.

Ситуація 3. Функціональний стан комп'ютера.

3.1. Увімкнутий комп'ютерний засіб знаходиться в режимі «очікування».

3.2. Увімкнутий комп'ютерний засіб виконує які-небудь процеси.

Ситуація 4. Наявність комп'ютерної системи або мережі на місці проведення слідчої дії.

4.1. Огляду підлягає один або декілька незв'язаних між собою комп'ютерних засобів.

4.2. Огляду підлягають комп'ютерні засоби, які знаходяться в комп'ютерній системі.

4.3. Огляду підлягають комп'ютерні засоби, що знаходяться в локальній обчислювальній мережі.

4.4. Огляду підлягають комп'ютерні засоби, підключені до глобальної мережі Інтернет.

Ситуація 5. Наявність даних про захист інформації на ПК.

5.1. Слідчий має дані про спосіб захисту інформації.

5.2. Даних про спосіб захисту інформації немає.

Зазначені слідчі ситуації виділені, умовно кажучи, в «чистому» виді. Ситуації розслідування реальних комп'ютерних злочинів являють собою з'єднання, комплекс типових вихідних ситуацій. Так, слідчому найчастіше невідомо тип захисту комп'ютера, що підлягає огляду, чи виконує він програму і яку, чи знаходиться в мережі тощо.

Із сукупності зазначених окремих ситуацій, можна виділити дві типові ситуації (в залежності від можливості вимкнення та вилучення засобу комп'ютерної техніки в натурі, що мають значення для застосування спеціальних знань):

- засіб комп'ютерної техніки є елементом безперервної комп'ютерної системи і його вимкнення та вилучення неможливе;
- засіб комп'ютерної техніки можливо вимкнути та вилучити в натурі.

У першій ситуації засіб комп'ютерної техніки не вимикається, проводиться попереднє дослідження на місці, яке, у подальшому, може бути продовжене в лабораторних умовах, у ході проведення судової експертизи. У другій ситуації, наприклад, при дії шкідливої програми, необхідно здійснити некоректне вимкнення ЕОМ (не використовуючи кнопки «Пуск» та аналогічних операцій коректного вимкнення). При цьому потрібно висмикнути кабель живлення із задньої панелі системного блоку без закриття програм. Важливо завжди висмикувати шнур живлення з комп'ютера, а не з розетки. Це пояснюється тим, що користувачі все частіше застосовують джерела безперебійного живлення і комп'ютер продовжуватиме якийсь час житися від нього, внаслідок чого дані на носії ЕОМ можуть набути небажаних змін. Такий спосіб виключення комп'ютера може спричинити невідновлену втрату деякої кількості даних на носіях старих поколінь комп'ютерних технологій, але носії, виготовлені відносно недавно, досить стійкі до некоректного виключення ЕОМ.

Коректне виключення ЕОМ призводить до втрати інформації, що вміщалася в енергозалежній пам'яті ЕОМ, зокрема в оперативному запам'ятовуючому пристрої, кеші, буфері. Але, як доказують деякі дослідники, ефективне копіювання вмісту такої пам'яті, на даному етапі розвитку спеціальних засобів, неможливе. Крім того, більшість програм залишають відбитки своєї роботи в дисковому просторі вінчестеру у вигляді службових файлів, що використовуються для зберігання необхідних їм по роботі та оброблюваних ними даних, та інформації в системних файлах. За такими слідами можливо виявити всі дії та процеси, що відбувалися в системі.

Слідчий на робочому етапі огляду також може скористатися допомогою спеціаліста з метою виявлення спеціальних засобів призначених для знищення інформації в комп'ютері при несанкціонованому доступі до нього. Слід передбачити, що інформація може бути зіпсованою за сигналом від портативного випромінювача типу автомобільного центрального замка чи сигналом за пейджинговим зв'язком на пейджер, який умонтований у комп'ютер, або за допомогою іншого гаджету. Тому слідчому доцільно організувати спостереження за персоналом, який знаходиться у приміщенні та обізнаний про проведення слідчої дії, час і мету якої за цих обставин необхідно зберігати в таємниці. Спеціаліст може захистити системні блоки від зовнішнього випромінювання надійним їх екрануванням або застосуванням пристрою активних радіоперешкод «Завада» із набору спеціаліста-вибухотехніка.

Будь-які інші носії інформації, що знаходяться на місці проведення огляду, можуть містити сліди злочину або криміналістично значущу інформацію. Такими носіями можуть бути: електронні органайзери, мобільні телефони, пейджери, звичайні телефони, автовідповідачі, факси, диктофони, цифрові камери. Оцінивши відношення цих предметів до кримінального провадження, що може витікати з результатів досліджень, огляду їх спеціалістом чи інших обставин, що стали відомі на цей момент, вони повинні бути відділені від джерел живлення, помічені, сфотографовані та зафіксовані в

протоколі. Після того, як всі названі предмети оглянуті, сфотографовані, зафіксовані у протоколі, їх необхідно упакувати і опечатати.

Системний блок упаковується в спеціальні оболонки, які забезпечують надійність його транспортування. Портативні комп'ютери, дискети, зовнішні жорсткі диски, носії інформації упаковуються в окремі опечатані пакети чи коробки. Носії інформації повинні упаковуватися в оболонки, які не несуть заряду статичної електрики. Магнітні носії упаковуються та транспортуються у спеціальних екранованих контейнерах або у стандартних дискетних чи алюмінієвих футлярах заводського виготовлення, які виключають руйнівний вплив електромагнітних і магнітних полів, направлених випромінювань. Опечатуються тільки контейнери або футляри.

У ході огляду всіх предметів, треба виявляти та описувати в протоколі зміст всіх маркувань, що є на їх поверхні: виробника, марку, модель, серійні номери, а також всі їх особливості (наприклад, сліди видалення маркувань, або їх пошкодження).
